

nak. Azonban talán helyesebb azt mondani, hogy ez még csak az érem egyik oldala, a másik oldalon ugyanis jelen van az isteni törvény, amelyet az ember, értelme korlátoltságából adódóan nem követ állandóan. A *törvények szelleméről* következő passzusa jól bizonyítja ezt az egyidejű együttállást és elkülönülést: „Az embert mint fizikai lényt változhatatlan törvények kormányozzák, éppúgy, mint minden más testet. Mint gondolkodó lény, szüntelenül megszegi azokat a törvényeket, amelyeket Isten állapított meg, és megváltoztatja azokat, amelyeket ő maga állapított meg.” A „dolgok természete”, amelyből Montesquieu szerint a törvények következnek, nem korlátozható egy olyan rendre, amelyet a jelenségekből kiinduló empirikus vizsgálódás maradéktalanul feltárhat, hanem legalább ugyanolyan mértékben az európai eszmetörténet ókortól tartó tekintélyéből kialakuló, a hagyomány folyamatossága által igazolt, szintetizáló tudáshorizontot is jelent. A „nature des choses” fogalma, a maga látzólag tautologikus jellege ellenére, éppen e szellemtörténeti hagyományba való ágyazottsága miatt válhat jogelméleti kulcsfogalomná Montesquieu-nél, amely a jog normatív érvényességét a természet valóságával igyekszik összekötni. Nem véletlen, hogy ez a fogalom Lucretius *De rerum naturá*jára utal, ahol a természettörvényt nem a *lex naturae*, hanem a *foedus naturae* kifejezés jelöli, amely alapvetően az embernek a természettel kötött szerződését, szövetségét jelentette, tehát arra vonatkozó szintéziskísérlet, hogy az igazságosságot az emberi konvenciókból és a természetből egyszerre vezesse le.

A magyar fordításkötet nagyobb részét kitevő másik anyagból, a *Gondolataimból* fény derül mindarra, amit egy szerző „szellemi műhelyének” szoktak nevezni, azaz arra a kultúrtörténeti kontextusra, amelyből kiindulva feltérképezhető a szerző jó néhány gondolatának a forrásvidéke. Ezekből a feljegyzésekből derül ki, hogy Montesquieu-re nem csupán az olyan jelentős modern kori gondolkodók hatottak, mint például Hobbes, Pufendorf, Grotius, Locke, Maupertuis, stb., hanem olyan, kevésbé ismert szerzők is, mint Jean-François Melon, Bernardini Ramazzini, Melchior de Polignac, Gilbert Burnet, Jean-Baptiste Dubos, stb., ezenkívül pedig folyamatosan jelen vannak a görög-római antikvitásra történő utalások is. Mivel ezek a feljegyzések a szerző

életében nem kerültek kiadásra, itt jóval bátrabb megfogalmazásokkal találkozhatunk a politika és a vallás kapcsolatára vonatkozóan, mint például a kiadásra szánt művekben. Az egyik feljegyzés a jogi és a vallásos szféra elkülönítésének a Védelemben is hangsúlyozott törekvését fogalmazza meg: „Annak szembeötölő bizonyítéka, hogy az emberi törvényeknek nem szabad zavarniuk a vallás törvényeit, éppen az, hogy a vallás alapelvei nagyon ártalmasak, ha a politika átveszi őket.”

Montesquieu tehát nem tagadja a vallásos törvények érvényességét, amikor a polgári törvények immanenciáját igyekszik megalapozni, és e törekvése során elsősorban az antik politikaelméletekhez tér vissza. Egyik feljegyzésében a következőképpen határozza meg a törvények célját: „Platón csodálatra méltó gondolata, hogy a törvények az értelem rendeleit hirdetik ki azoknak, akiknek nem lehet ennek közvetlen forrása az értelem.” Látható, hogy itt a „dolgok természete”, amely a törvényeket megalapozza, egy racionális előzetes szférára utal, maguk a törvények pedig a szükségszerű közvetítő elem a korlátozott értelem számára. Ez a megfogalmazás nem tagadja az igazságos viszonyok közvetlen kinyilatkoztatásának lehetőségét, azonban arra is rávilágít, hogy a törvény közvetítése elengedhetetlen ahhoz, hogy a potencialitás létmódjában létező igazságosságot racionálisan lehessen formalizálni.

Montesquieu ugyanakkor mintha azt is tudatosítaná, hogy a törvénynek az a fogalma, amelyet a maga immanenciájában igyekszik megalapozni, alapvetően filozófiai konstrukció. A *Gondolataim* egy másik helyén a következőket írja a szabadság és a törvények viszonyáról: „A teljes szabadság inkább filozófiai, mint jogi állapot, ami nem jelenti azt, hogy nincsenek nagyon jó és nagyon rossz kormányzatok, és hogy az alkotmány nem akképp gyengül, ahogy távolodik a szabadság filozófiai ideájától. Egy ókori szerző [a lábjegyzetekből tudjuk meg, hogy Szolónról lehet szó] a törvényeket pókháléhoz hasonlította, amely nem ér többet, mint hogy a legyek beleragadnak, de a madarak szétépik; én a jó törvényeket egy olyan nagy háléhoz hasonlítanám, amelyben fogva vannak a halak, de szabadnak érzik magukat, a rossz törvényeket pedig olyan háléhoz, amely annyira összeszorítja őket, hogy

azonnal érzik: fogságba estek.” A törvénynek ez az antikvitásra visszamenő fogalma egyértelműen nem a vallási, hanem a polgári törvényekre utal, magyarul azáltal próbál továbblépni a normativitásnak a keresztény dogmatikából származó elképzeléseire, hogy a szabadság problémáját nem a szabad akarat logikájából kiindulva gondolja el, hanem igyekszik tisztán politikai értelmet adni neki. Egy másik feljegyzés igazolja ezt az értelmezést: „A politikában távolról sem azt jelenti a szabadság szó, mint amilyen jelentést a szónokok és a költők adnak neki. Ez a szó tényleges értelemben csak egy kapcsolatot fejez ki, és nem arra szolgál, hogy megkülönböztessük a különböző kormányzati rendszereket... (...) Nem azért kell szabadnak tekintenünk egy népet, mert ilyen vagy olyan kormányzattal rendelkezik, hanem azért, mert a Törvény által létrehozott kormányzat alatt élhet...”. Ebből is látszik, hogy Montesquieu a szabadság és a törvény politikai értelemben vett fogalmainak dialektikáját nem a kormányzati rendszerek ideális tipológiájából kiindulva gondolja el, hanem a javak és az élet védelmének konkrét megvalósulási fokából.

Összességében tehát elmondható, hogy a Kovács Eszter által fordított és közreadott kötet azért tarthat számot az érdeklődésre, mert – amint azt fentebb igyekeztem bizonyítani – nem pusztán ismétli vagy kivonatolja a fő mű ismert téziseit, hanem alapvető pontokon árnyalni is képes a szélesebb magyar olvasóközönség Montesquieu-ről kialakult képét, sőt akár bevezetésül is szolgálhat az életmű újragondolásához. A kötetet nemcsak a bevezető szövegek, hanem a számos lapalji jegyzet is igen használhatóvá teszi, hiszen nem csupán tárgyi jellegű ismereteket tartalmaznak, hanem rámutatnak számos filozófiai fogalom korabeli jelentésére, amelyeket a mai olvasó e magyarázatok híján óhatatlanul félreértene.

BAKCSI BOTOND

Pierre Vinclair: *De l'épopée et du roman. Essai d'énergétique comparée*. Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2015, 390 l.

Pierre Vinclair regényeket és eposzokat is publikált, mielőtt megírta volna e műfajokat be-

mutató, *De l'épopée et du roman. Essai d'énergétique comparée* [Az eposzról és a regényről. Összehasonlító energetikai vázlat] című elméleti munkáját. A Gallimard kiadónál 2009-ben jelent meg a *L'Armée des chenilles* [A terepjárók hadereje] című regénye, és ugyanabban az évben a *Les Gestes impossibles* [A lehetetlen hősköltemény] is napvilágot látott. Utóbbival elnyerte a Francia Akadémia Heredia-díját. Mindkét mű az alkotás lehetőségeit vizsgálja az adott irodalmi műfajok keretein belül, miközben ezek archaizmusait is szemügyre veszi. Könyvében, amely doktori értekezésének átdolgozott változata, az összehasonlító módszert alkalmazza. Elemzett szövegei (többek között Homérosz *Odiszeiája*, a japán *A Heike-család meséje*, Stendhal *Vörös és feketeje*, valamint Céline *Utazás az éjszaka mélyéről* című munkája, Defoe *Robinson Crusoe*-ja, és Jane Austen *Bűszkeség és balítélet* című regénye) számtalan korszakot és nyelvterületet ölelnek át.

A szerző a műfaji energia három retorikai, noétikai és praxeológiai rétegét vizsgálja. Az első rész a szövegek „ergonómiájával” foglalkozik, vagyis azzal, hogyan befolyásolják a formai sajátosságok a szöveg olvasását. A második rész a műfajok által generált gondolati konfigurációval, az utolsó, címét a középkori skolasztikából kölcsönző fejezet pedig a műfajok „gyakorlati filozófiájának” témáját tárgyalja. Ez utóbbi rész bemutatja, hogy a szövegek, ahelyett, hogy a gondolatokat vagy a politikai filozófiát illusztrálnák, felépítésük okán politikai vagy etikai tettként interpretálhatóak.

A három különböző fejezetben tárgyalt fő irány határozza meg a szöveg energetikáját, amit Vinclair a „gondolkodó gép szemiotikai tartalmaként” (72.) definiál. A szerző véleménye szerint minden szöveg *energeia* (tett, igyekezet) és nem *ergon* (befejezett mű, termék), amelyet a noétikai szemák aktiválása hoz létre. Szerinte ezért érdemes listázni, majd energetikai analízisnek alávetni a sajátosságokat. Vinclair Jean-Marie Schaeffer irodalmi műfajról írt elemzéseit folytatva zsákutcának tartja az *esszencialista* elképzeléseket. Amellett érvel, hogy az irodalmat lehetetlen felosztani zárt osztályokra, mivel a szövegek eredetisége éppen abban áll, hogy ellenállnak a kategorizálásnak. Ugyanis a műfajok heterogén sajátosságokból épülnek fel, és léteznek olyan

műfajok is, amelyek más műfajokkal állnak szoros kapcsolatban.

Szemben Jean-Marie Schaefferrel, aki a műfaj helyett „műfaji logikáról” beszél, Vinclair rehabilitálja a hagyományos műfajfogalmat, de egyúttal új vonásokkal is felruhazza azt. Nála az osztályokba sorolás nem formai kritériumok szerint történik, mint Arisztotelésznél, mert például az eposz hosszúsága – elképzelése szerint – nem csak egy funkcionális sajátosság, sőt egyáltalán nem nélkülözhetetlen. Szerinte fontos tisztában lenni azzal, miért is hosszú minden eposz, illetve mi az, ami jelentéssel látja el, azaz meg kell ismerni az eposz gondolkodását, és azt, ahogy az őt körülvevő világot felépíti, ahogyan sajátos befogadási módokat indukál. Vinclair szerint a műfajelmélet nem lehet pusztán költészettan: retorikai és noetikai alapokra van szüksége – előbbiekre a nem teljesen elengedhetetlen tulajdonságok formalista felfogása, utóbbiakra a gondolatok létrejöttének mélyebb megismerése okán.

Vinclair a szövegek energiájára helyezi a hangsúlyt, amely különböző módon strukturálja a regényt és az eposzt. A „fogalom nélküli elgondolás” teoretikus hátterét Florence Goyet *Penser sans concepts: fonction de l'épopée guerrière* [Gondolkozni fogalmak nélkül: a hőseposz funkciója] című könyve adja. Goyet könyve azt modellezi, hogyan válik az eposz ama társadalom politikai, kulturális és társadalmi értelemben vett krízisének a megfogalmazójává, amelyben megszületett, és amely befogadta. Goyet segítségével Vinclair arra a következtetésre jut, hogy az eposz a társadalmi tradíció hatása alatt formálódott. Az eposz egy válságban lévő világot ábrázol, a meghallgatására összegyűlt hallgatóit pedig politikai közösséggé kovácsolja össze. Ezzel szemben a regény az eredetiség elvén alapul, és magát a pusztulást lépteti a színre, amely egyéni olvasási tapasztalatot hoz létre. A regény szabadságra nevel, és emancipálja az olvasót. Vinclair tézise nyomán az eposzban ábrázolt közösségben megjelennek az új politikai értékek, míg a regényben a magányos üdvözülés új formái alakulnak ki.

Vinclair értelmezésében a műfajok nem leírható tulajdonságok listái, hanem az olvasás következményei. Az eposz, bár hagyományosan olvastatja magát, paradox módon a változáson és az eltéréseken alapul valójában. Ezzel szemben a

regény újnak és eredetinek tünteti fel magát, holott intertextusokból és ismétlődésekből építkezik. Vinclair a regény és az eposz eltérő jellegéből azt a következtetést szűri le, hogy az irodalmi műfaj által létrehozott befogadás eltér a szöveg által felvett maszktól. Szerinte ugyanis a műfaj mindig maszkként funkcionál, amely elrejtja a valós, elsődleges anyagokat/forrásanyagokat és így a szöveg forrásainak búvóhelyéül szolgál.¹ Az eposz „hagyományos effektusai” az elbeszélést meghonosító operátorok: a kifejezések, a jeletípusok, a narratív egységek, a végzetematika, a bárdok tevékenysége, mint *mise en abyme*, a genealógia, a katalógus, a történelmi példákkal való összehasonlítás. Az eposz e tulajdonságait a Homérosz-kutatásban sok újat hozó Foley és Edwards is megemlíti, de poétikai szempontból, nem rendszertani vonásként értelmezve őket. (J. M. Foley, *Homer's traditional art*, The Pennsylvania University State Press, 1999; M. W. Edwards, *Homer and Oral Tradition: The Formula*, part I, *Oral Tradition*, 1986). Vinclair rámutat, hogy ezek a vonások olyan tulajdonságok, amelyek nem tartoznak hozzá a műfajhoz, hanem, éppen ellenkezőleg, definiálják a műfajt, azaz energetikai funkcióval ruházzák fel az eposzt. Ezek a tulajdonságok válnak a valóság új értelmezésének mozgatórugóivá, ezek segítenek a világ újakonfigurálásában.

Ezzel párhuzamosan a regény a realista stratégiának köszönhetően az eredetiség hatását kelti, amelynek főleg kritikai funkciója van. A magányos olvasó belépése a fikció világába, valamint a társadalmi értékek objektívizálódása mind-mind egy etikai terv részei. A befogadó egyszerre olvas érzelmes módon, érzékenyen, távolságot tartva, és ironikusan. Tudatában van annak, hogy a kölcsönös színlelés csak játék, és ez a hasadt állapot örömmel tölti el. Vinclair az *energeiát* a regény céljaként, erejeként definiálja, amely egy bizonyos fajta azonosulás következtében történik meg.

A szerző szerint tehát a regény kettős természetű: ironikus és érzélgős. Ezzel a kettősséggel magyarázza elemzéseiben Flaubert és Stendhal narrátorainak ellentmondásos státuszát is. Mivel szerinte a befogadónak az olvasás során bejárat út számít, nem fontos számára a narrátor problematikus helyzete, annál inkább az a kritikus távolságtartás, amelyet

– a szöveggel való azonosulás jeleiként – az érzelmei generálnak. A szöveg effektusai segítségével álcázza magát, és ez a törekvés minden műfajra jellemző. Így a műfajt a hallgatóra, az olvasóra, a befogadóra tett hatásként definiálhatjuk. Az eposz azért alkotja újra a világot, hogy a közösség rokonszenvezzen ezzel a tapasztalattal, míg a regény egy olyan olvasási tapasztalatot hoz létre, amelynek segítségével bevezeti olvasóját a szabadságba. Könyvének két utolsó fejezetében Vinclair a regény és az eposz cselekvő befogadását értelmezi.

A regény fenomenológiai olvasása lehetővé teszi több nézőpont szembesítését, különböző perspektívák vonzó szembeállítását is. Flaubert *Érzelmei iskolája* című regényének nyilvánvaló objektivitása a könyv szerzője szerint nyíltan ironikus, de ez az ironia a regény „munkafolyamata” során jött létre, míg a befogadó az olvasás során éli meg azt. A szubjektív realizmus a regény arra irányuló törekvése, hogy elgondolkodtasson, mivel Vinclair szerint „a tudat tapasztalata egy gondolkodási mód”. A regény célja az olvasó „gyakorlati szubjektívizálása”. Ezt a szubjektívizálást jól illusztrálja a *Bovaryné* olvasata. Flaubert regényében az írás és az olvasás közös tapasztalata a szöveg stílusával való szembesítés, amely emancipálja a közhellyel, a sztereotípiával, az ostobasággal szembeni ellenséges érzést.

Amikor azt állítjuk, hogy a szövegek gondolkodnak, ezen nem az értendő, hogy téziseket illusztrálnának (mint például a tézisregény), vagy hogy mimetikusan visszatükröznék a gondolatokat, hanem az, hogy a szövegek tetteként és cselekedetként foghatók fel. Az eposzt így politikai, a regényt pedig etikai cselekedetként értelmezhetjük.

Az *Odüsszeia* és a *A Heike-család meséje* pontos történeti olvasatának segítségével a könyv szerzője meggyőzően érvel amellett, hogy a próbatétel és a felismerési jelenetek leírása eszünkbe juttatja a *politeiát*, a társadalmi berendezkedést. Ezzel szemben a regény, amely az elszakadást és a félreértést tematizálja, úgy képzei el az egyéni boldogságot, mint a város elhagyását. Vinclair szerint a szövegek illokutív tettei új befogadási szerződést hoznak létre, ezek pedig elkülönült interpretációs típusokat indukálnak.

A könyv szerzője azokról a műfajokról is beszél, amelyek ellenállnak az új, *energeiára* épülő kategorizálásnak. Ilyenek Vinclair elméletének megfelelően a nem befejezett eposz, a tézisregény, a heroikus költészet, a megtérési történetek és a történelmi regény. Külön részt (6. fejezet) szentel az eposz halálának, és beszél szerinte elhibázott hőskölteményekről, Ronsard *Franciade*, Voltaire *Henriade* és Chateaubriand *Martyre* című munkáiról is. Vinclair véleménye szerint e művek szerzői nagyobb gondot fordítottak az eposzi forma külsődleges vonásaira, és figyelmen hagyták a műfaj energetikáját, az együttélésre vonatkozó közös, szóbeli reflexiókat. Megmutatja továbbá, hogy Voltaire műve, miközben lekottázza az eposzi vonásokat, valójában megújítja, és eredeti módon átalakítja a műfajt azzal, hogy felhasználja a regényműfaj eszköztárát. A szerző arra a konklúzióra jut, hogy a heroikus költemény bukását elősegítette a vele sok hasonlóságot mutató, ez idő tájt megszülető regény műfaja. A regény tehát megölte az eposzt, ez pedig azzal a tanulsággal szolgál, hogy amennyiben az eposznak csak formai tulajdonságait tartják meg, az a műfaj halálához vezet.

Nemcsak műfaji kudarcok vannak, de vannak olyan művek is, amelyeket képtelenség besorolni. A *Megszabadított Jeruzsálem* például nem eposz, de nem is regény. Victor Hugo *A nyomorultak* című regénye szintén problematikus a besorolás szempontjából. Vinclair műfajelmélete a mértéktelen általánosítás elutasításával, egyúttal a cselekvésként értelmezett szöveg segítségével definiálja újra a műfajokat. Könyve a rengeteg meggyőző példának köszönhetően egy új műfajelmélet alapjait rakja le.

BENDA MIHÁLY¹

¹ A szerző a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének a munkatársa. – A szerk.